

18. Собрание педагогов // Подолянин. – 1917. – 12 марта.
19. Местная хроника // Подолянин. – 1917. – 12 марта.
20. Собрание купцов // Подолянин. – 1917. – 14 марта.
21. В собрании делегатов общественных организаций г. Каменец-Подольска // Подолянин. – 1917. – 17 марта.
22. Служебные перемены // Подолянинские губернские ведомости. – 1917. – 22 марта.
23. Хроника // Армейский вестник. – 1917. – 11 марта.
24. Праздник революции. 10 марта // Подолянин. – 1917. – 12 марта.
25. Городская дума // Подолянин. – 1917. – 12 марта.
26. Держархів Хмельницької області, ф. П-1475, оп. 2, спр. 26, 10 арк.
27. Собрание служащих крестьянского поземельного банка // Подолянин. – 1917. – 16 марта.
28. Местная хроника // Подолянин. – 1917. – 14 марта.
29. Городская дума // Подолянин. – 1917. – 14 марта.
30. Я. Собрание офицерских и солдатских делегатов частей Штаба Юго-Западного фронта и местного гарнизона / Я. // Армейский вестник. – 1917. – 14 марта.
31. Местная хроника // Подолянин. – 1917. – 14 марта.
32. Граждане-домовладельцы г. Каменца-Под. // Подолянин. – 1917. – 12 марта.
33. Пащенко О. М. Народне земство Кам'яниччини на Поділлі за 1917-1920 рр. (Із спогадів Пащенко О. М.) / О. М. Пащенко // Пащенко О. М. Матеріали до життєпису / упор., автор передм. В. Адамський. – Хмельницький: Мельник А. А., 2012. – С. 275-339.
34. В собрании делегатов общественных организаций г. Каменец-Подольска // Подолянин. – 1917. – 17 марта.
35. Собрание совета и исполнительного комитета // Подолянин. – 1917. – 21 марта.
36. Городская дума // Подолянин. – 1917. – 21 марта.
37. Передовая. Каменец-Подольск, 24 марта 1917 года // Подолянин. – 1917. – 24 марта.
38. Местная хроника // Подолянин. – 1917. – 24 марта.

Олександр Вігюк,
кандидат історичних наук, старший
викладач кафедри соціальних технологій
Вінницького соціально-економічного інституту
Університету «Україна»

Костянтин Завальнюк,
кандидат історичних наук, головний спеціаліст
відділу інформації та використання документів
Державного архіву Вінницької області

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН НАСЕЛЕННЯ ПОДІЛЬСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ У 1914 РОЦІ

У статті зроблено спробу проаналізувати суспільні відносини населення Подільської губернії у 1914 р. з точки зору їх правового регулювання. Висвітлено життя населення у переддень та на початку Першої світової війни, охарактеризовано діяльність органів влади щодо надання освітніх послуг усім категоріям населення та розвитку навчальних закладів. Звернуто увагу на нормативні документи, які суттєво впливали на життя населення в умовах Першої світової війни у 1914 р.

Ключові слова: Подільська губернія, Указ, Положення, міська дума, земство, Перша світова війна, опікунство, воєнний стан.

Сучасне суспільство потребує принципово нових та об'єктивно обґрунтованих пояснень історичного минулого нашої держави. Початок ХХ століття в житті нашої держави став надзвичайно насиченим у питаннях формування системи державного управління, яка б функціонувала на користь територіальних громад, а не самодержавного ладу. Політичні інститути Російської імперії були далекі від реальних проблем населення в регіонах. Маючи важливе стратегічне значення для імперії, родючі землі та безперечно працьовитих людей, наша держава була об'єктом зацікавлень багатьох європейських країн.

1914 рік для громад губернії став роком суспільно-політичних та військових катаклізмів, що розгорнулись з початком Першої світової війни, події та наслідки якої, нажаль, не минули наш край у багатьох аспектах життя населення.

Про трагізм подій Першої світової війни було не прийнято говорити в радянський час. Вчені сучасності останнім часом намагаються звертати все більше уваги цій проблемі, однак, не достатньо вивченою та проаналізованою залишається правова сфера організації життя територіальних

громад на місцях. У зв'язку з цим, звернення до даної тематики на регіональному рівні є актуальним у наш час.

У запропонованій статті вперше в українській історіографії розглянуті питання правового регулювання суспільних відносин населення Подільської губернії у 1914 р., зокрема, у переддень та на початку Першої світової війни.

Серед сучасних дослідників, науковців та краєзнавців, які зосередили свою увагу на вивченні окремих аспектів даної проблеми, необхідно відзначити М. Байдак [2], О. Вітюка [3], Т. Герасимова [6], Л. Жванко [9], П. Клищинського [10], С. Круглікову [11], А. Лисого [13], О. Реєнта [29] та інших.

Основна мета публікації полягає в тому, щоб на основі вагомих здобутків історіографії, значної джерельної бази проаналізувати правову сферу організації та регулювання суспільних відносин населення Подільської губернії у 1914 р., дати оцінку діяльності місцевих органів влади, які були безпосередніми учасниками юридично регламентованого життя краю.

У Подільській губернії на початку 1914 р. діяло чимало підприємств різної галузі. Серед найбільших на той час безперечно був чавуноливарний механічний завод «Молот», навінський завод («Товариство Раббетге і Гізеке»), суперфосфатний завод, а також, горілчаний завод, цегельно-черепичні заводи, пивоварний завод на лівому березі р. Південний Буг, взуттєва фабрика «Ястреб», тютюнова фабрика, миловарні та інші підприємства [4, с. 70].

На початку 1914 р. край розвивався як у промисловому так і культурно-освітньому напрямках. Велика увага зверталась на надання освітніх послуг міським та сільським жителям, створення притулків для дітей робітників, які працювали в денний час. Завдяки активній діяльності органів самоврядування влаштовувались безкоштовні і загальнодоступні курси з різних напрямків. Зокрема, кооперативні курси були відкриті 12 січня 1914 р. в м. Вінниці в Народному домі терміном на 10 днів. На курсах слухачі мали змогу навчитись читати, отримати інформацію про значення і стан кооперації в Західній Європі і Російській імперії, набутти навичок з основ і форм кооперації, організації діловодства та звітності [15, с. 4].

Для реалізації освітніх проектів на Поділлі вирішувались також питання забезпечення житлом слухачів та працівників вчительських семінарій. 15 січня 1914 р. попечитель Київського навчального округу вніс клопотання до Вінницької міської управи щодо включення до порядку денного міської думи питання про виділення коштів в сумі 5000 крб. на облаштування інтернату для вчительської семінарії. Вінницькі повітові земські збори погодились виділити для цих потреб таку ж суму коштів, однак, вони в кошторис звітного року не були внесені. При обговоренні даного питання міська дума зупинилась на з'ясуванні питання необхідності побудови інтернату для

вчительської семінарії, мотивуючи тим, що в м. Вінниці вже функціонує 8 навчальних закладів (крім училищ) і в жодному з них немає інтернату [7, арк. 32]. При обговоренні даного питання міська дума вирішила, якщо все ж таки виділяти кошти для цих цілей, то варто залучити і земство, яке участі в цьому році не брало, а лише вимагало в своє розпорядження 10000 крб. від казни і 5000 крб. – від міста [7, арк. 32 зв.]. Дане питання так і не було вирішено на той час.

Вирішення в судовому порядку питань було покладено на 3'їзди мирових суддів, які діяли на підставі «Нового закону про місцевих суд» від 15 червня 1912 р. [14]. Губернія згідно вказаного Закону мала 12 таких організацій. Для прикладу наведемо дані Гайсинського повіту. Гайсинський повіт був розподілений на 7 судово-мирових дільниць, тобто мав 7 суддів (по одному на дільниці). У першу мирову дільницю увійшло м. Гайсин, в другу – Гранівська, Краснопільська і Севаст'янівська волості, до третьої – Тепликська і Тернівська волості, четверту склали Ладжинська і Соболівська волості, до п'ятої дільниці було віднесено Кунянську, Нижньо-Кропивнянську волості і Гайсинський цукровий завод, шосту дільницю сформували Кислякська, Кибличська волості і Гайсинські хутори, а до сьомої дільниці було включено Хашеватську, Красносільську і Джулинську волості [16, с. 4]. Окрім 7 суддів, був ще 1 додатковий, 1 секретар при мировому з'їзді та 7 секретарів при мирових суддях.

Вже на початку лютого 1914 р. жителі краю мимоволі готувались до початку війни, про яку ще тоді взагалі не згадували, але чутки поширювались. Стан передчуття війни ставив питання сенсу життя та переосмислення власних цінностей жителів територіальних громад, які, знаючи про дану загрозу, не противились так званим «навчальним зборам», адже в цей час ще офіційно не було оголошено про мобілізацію в імперії. По Могилівському повіту з 24 квітня 1914 р. було призвано на навчальний збір терміном на 4 тижні ратників першого розряду державного ополчення [17, с. 4]. Такі навчальні збори були проведені по усьому краю.

Заходи соціального характеру, що реалізовувались на місцях, були в першу чергу спрямовані на надання допомоги найменш захищеним категоріям населення – дітям-сиротам. Висловлювались побажання про відкриття для них спеціальних дитячих притулків, які реалізовувались по мірі можливості. Могилівське опікунство дитячих притулків відомства імператриці Марії запропонувало відкрити в м. Могилів-Подільський постійний дитячий притулок для дітей-сиріт. Міське земство як орган самоврядування пішло на зустріч, зі свого боку виділило кошти на обладнання в сумі 1216 крб., а також, прийняло під свій патронат 15 дітей [18, с. 4].

Очікування майбутньої війни для селян краю мало свої світоглядні орієнтири. До мешканців сіл інформація надходила із запізненням та не завжди регулярно. Вони переймалися перш за все питаннями проведення сільськогосподарських робіт, покращення способів землекористування та створенням об'єднаних товариств для вирішення спільних питань. У Гайсинському повіті жителі територіальних громад Манджурія, Жакчин і Осипівка утворили самостійні сільські товариства [19, с. 3], а с. Гунча мало хутірське поселення, в якому нараховувалось більше 500 одноосібних власників. Враховуючи це, місцеве земство, з метою покращення серед хуторян способів землекористування, створило в їхньому районі дослідне поле, на якому велось раціональне господарство. У такий спосіб, селяни навчилися використовувати власні земельні ділянки з більшою вигодою та прибутком для себе і родини [20, с. 3].

Життя територіальних громад краю оберталось навколо новин, чуток і прогнозів на найближчі дні. Більшість з них: «...живуть лише з дня на день, з години на годину, з хвилини на хвилину. Короткий сон, скромна їжа, а поза тим постійна гонитва за враженнями, за новинами, збиранням вістей і пліток» [2, с. 21]. Надійних джерел інформації бракувало на той час, недостовірні дані часто зустрічались у місцевій пресі. Не розуміючи де правда, а де чутки, люди керувалися власними переконаннями. Багато з них розпочали міграцію в більш безпечні райони Російської імперії, і як виявилось згодом, не безпідставно. З Гайсинського повіту лише за березень 1914 р. в Приморську і Амурську області імперії переселилось 57 сімей – 332 особи, з яких 162 чоловіки і 170 жінок [21, с. 3].

Однак, не зважаючи на це, місцева влада все ж таки намагалась реалізувати поставлені перед нею завдання. Зокрема, Гайсинська міська дума своєю постановою офіційно регламентувала продаж губернському земству земельної ділянки площею 150 десятин, починаючи від лісу до Білоусова Яра, по 500 крб. за десятину, для побудови закладу для психічнохворих осіб, і 20 десятин лісу під побудову парку при закладі [22, с. 4].

Через декілька днів після цього в імперії було оголошено воєнний стан. Законодавчо він був введений в дію Указом від 30 липня 1914 р. «Про оголошення в деяких місцевостях імперії воєнного стану» [1, с. 15-16]. Відповідно до якого було визнано за необхідність оголосити армію і флот на військовому положенні. У зв'язку з цим, в цілях повного забезпечення приведенні даної норми у відповідність було оголошено військовий стан в Подільській губернії [1, с. 15].

Після оголошення воєнного стану Указом від 31 липня 1914 р. «Про призов нижчих чинів запасу армії і флоту в губерніях, областях і повітах Європейської та Азійської Росії» [1, с. 40-42] було офіційно регламен-

товано призов на дійсну військову службу ратників ополчення першого розряду, призначених для поповнення постійних військ і для формування ополченських частин в Подільській губернії [1, с. 41]. Нагадаємо, що так звані «навчальні збори» розпочались в краї ще у лютому 1914 р.

У зв'язку із складною суспільно-політичною ситуацією, начальник краю генерал-ад'ютант Ф. Трепов заборонив усілякі маніфестації та вуличні ходи, оскільки вони є «...гальмом напруженої діяльності в усіх сферах життя, викликаних обставинами воєнного часу» [5, с. 2].

Передчуття війни в багатьох жителів змушувало змінювати власні орієнтири, які не завжди були спрямовані на переосмислення різних життєвих цінностей. Траплялися випадки незрозумілої та нічим не підтвердженої агресії з боку представників місцевої влади до освітян. Яскравим прикладом слугував наступний факт. У с. Олександрівка Гайсинського повіту під час занять в церковно-приходській школі зайшов сільський староста і вимагав, щоб вчитель в 12 годин дня розпустив учнів і звільнив школу для зібрання в ній сільського сходу. Вчитель повідомив, що до кінця занять цього не зробить. Пізніше увійшли волосний писар і двоє селян та заявили: «Яке ви маєте право тут розпоряджатись? Це наша школа». Вчитель попросив їх вийти, а то він буде змушений скаржитись на них мировому посереднику [19, с. 4]. Лише після такого вислову вчителя, відвідувачі покинули заклад.

Військовий конфлікт згуртував певні прошарки суспільства без огляду на соціальну чи національну належність та навіть політичні погляди. Несподівано лояльність до уряду виявила деяка частина інтелігенції, міського населення, яка демонструвала піднесення, свідомість свого громадянського обов'язку, навіть прагнення до самопожертви [13, с. 245].

У перші місяці бойових дій відбулось різке падіння життєвого рівня населення. Катастрофічно зростали ціни на продовольчі та промислові товари при незмінній заробітній платі. Влада на місцях, враховуючи це, усіма можливими способами намагалась не допустити подорожчання товарів. Однак, вирішальну роль у цьому мав закон попиту і пропозиції, що для простих людей означав недоступність товарів, які з'являлись в першу чергу там, де вони мали більшу ціну. Невдоволеність серед робітників зростало щоденно, а проте населення серйозно від цього потерпало [24, с. 22].

Початок війни історично сформував категорію населення, до якої відносились сім'ї осіб, що були призвані на фронт. Для їх соціального захисту та надання допомоги російській урядовці виробили спеціальний документ – «Положення про комітет з надання благодійної допомоги сім'ям осіб призваних на війну» від 24 серпня 1914 р. [1, с. 109-112].

Відповідно до пункту 6 Положення, у всіх губерніях утворювались місцеві відділення Комітету [1, с. 110]. До місцевих відділень Комітетів

входили губернатор, губернський предводитель дворянства, голова губернської земської управи – в тих губерніях, де введено положення про земські установи; міський голова губернського міста, керівник Казенної Палати, повітовий військовий начальник [1, с. 111]. Згідно із пунктом 11 Положення, місцеві відділення надавали, по мірі можливості, необхідну допомогу, яку потребували сім'ї осіб, призваних на війну із запасу та ополчення, в межах губернії, а саме: утворювали притулки та ясла, надавали дешеві, а якщо були, то і безкоштовні квартири, допомагали в пошуку та влаштуванні на роботу, надавали харчі, речі, паливо та інші необхідні предмети, і лише в крайньому випадку призначали грошову допомогу.

Місцеві відділення утворювали повітові, волосні, приходські та дільничні комісії. Голови та їх члени призначались відділеннями, які були зобов'язані спостерігати за діяльністю комісій. У той же час місцеві відділення і комісії надавали в Комітет у визначений ним термін звіти про свою діяльність у встановленій формі. Інформація цих звітів в обов'язковому порядку опубліковувалась для загального інформування [1, с. 112]. Після закінчення воєнного стану і необхідності в допомозі, відділення і комісії мали бути закриті, а їх переписка і звітність пересилалась в Комітет, який після складання загального звіту про свою діяльність припиняв їх діяльність.

З метою економії коштів місцевих бюджетів 24 серпня 1914 р. до губернаторів та міських голів від Головного управління по справам місцевого господарства надійшла вказівка про першочергове забезпечення витрат найменш захищених категорій громадян. Міські голови та губернатор мали забезпечувати: опалення та освітлення житла учасників війни, одягом їхніх родин; допомагати членам родин, що були не в змозі самі себе доглядати; доглядати за пораненими та надавати їм медичну допомогу. Також, було звернуто увагу міських громадських управлінь на усунення статей з бюджету 1914-1915 рр., які не є особливо важливими [8, арк. 37]. Вінницький міський бюджет було скорочено на 58760 крб. Довелося відмовитися від придбання 4-х трамвайних вагонів, брукування вулиць, каналізації. Міська дума встановила такси на продовольство і предмети першої необхідності [13, с. 245].

Для залучення земських і міських установ, а також громадських діячів, до справи забезпечення сімей військових, що призвані на дійсну службу, 11 вересня 1914 р. було видано Указ «Про порядок введення в дію закону від 25 червня 1912 р. в частині визнання сімей нижчих чинів, що призвані на дійсну військову службу» [1, с. 208-210]. Функції по виконанню даного нормативного акту були покладені на відповідні державні органи влади. До складу Губернського присутствія чи відповідного йому закладу, при виконанні ними обов'язків, зазначених у статтях 871, 878, 880 «Статуту про пенсії», входили члени губернської земської та міської управ губернского земства [1, с. 208].

У кожному повіті, в якому було оголошено мобілізацію, утворювались повітові опікунства, під керівництвом повітового предводителя дворянства, де він був, або голови повітового з'їзду, у складі повітового військового начальника, повітового справника, одного з місцевих податкових інспекторів, члена повітової землевпорядної комісії, земських керівників, представника духовенства, міського голови і всіх членів міської управи повітового міста, а також двох гласних міської думи повітового міста, голови і всіх членів повітової земської управи, двох гласних повітових земських зборів. Також входили голови приходських опікунських рад [1, с. 209].

Міські опікунства, з правами повітових, для діяльності в межах територіальної громади, утворювались розпорядженням: в містах з населенням більше 75 тис. чол. – Міністра Внутрішніх Справ; а в інших містах – губернатора, згідно із клопотаннями міських громадських управлінь. У склад опікунства, під керівництвом міського голови входили: представник духовенства, начальник місцевої поліції, один з місцевих податкових інспекторів, голова повітової земської управи, всі члени міської управи, голови приходських опікунських рад, два гласних міської думи.

Для здійснення контролю щодо визначення та надання допомоги особам, що дійсно потребували допомоги, було вироблено Особливий журнал Ради Міністрів від 01 вересня 1914 р. «Про порядок застосування закону від 25 червня 1912 р. «Про визнання сімей нижчих чинів, що знаходяться на дійсній службі в мобілізованих частинах армії і флоту, державному ополченні чи військових дружинах»» [1, с. 211-213]. Відповідно до закону від 25 червня 1912 р. правом на допомогу з державної казни мали право дружини і діти призваних, батьки, матері, брати і сестри, якщо вони утримувались коштом призваних. Інспектування особистого складу цих сімей проводилося волосними опікунствами. Отримані таким шляхом висновки і дані надавалися через земського начальника в повітовий з'їзд, який визначав і остаточно призначав розмір допомоги кожній окремії сім'ї [1, с. 211].

Відомості, що надходили з місць, часто вказували на неправильне розуміння Закону від 25 червня 1912 р. Волосні опікунства надто широко трактували поняття про осіб, що утримувались працею призваного. Внаслідок цього, в списки членів сім'ї, що мали право на допомогу, часто потрапляли особи працездатного віку та які жодним чином не утримувались працею призваного на військову службу. Траплялися випадки, коли за одного призваного його сім'ї призначалась допомога до 30 крб. в місяць, що надто перевищувало суму, яку він не тільки коли-небудь давав своїм близьким, але й сам заробляв. Таким чином, створювались випадки спекуляції для певних осіб, які наслідки війни використовували для власного збагачення. Відповідно до вказаного За-

кону найбільша можлива фінансова допомога для вдови нижчого чину складала до 8 крб. в місяць.

На місцях жителі громад намагалися власними силами допомагати хтось міг як пораненим військовим та їх родинам, так і товариству Червоного Хреста. Правління товариства Вендичансько-Хрнівецького цукрових заводів Могилівського повіту пожертвувало комітету Червоного Хреста автомобіль для перевезення поранених [22, с. 4].

Свідомість нашого народу налаштована на думку, що будь-які обмежувальні і заборонні заходи в жодному разі не призведуть до позитивних змін. У повсякденному житті населення Подільської губернії, поряд із мобілізаційними заходами, подорожчанням життя, біженством, російський імперський уряд вводить заборону на продаж горілки. З початком Першої світової війни так званий «сухий закон» 1914 р. став свого роду однією із урядових новацій, який безперечно мав свою мету.

Активно у 1914 р. в краї велась боротьба з нелегальними закладами продажу горілочних виробів. Згідно Положення Ради Міністрів від 10 жовтня 1914 р. «Про строки призупинення торгівлі міцними напоями за результатами клопотань про те міських і сільських управлінь» [1, с. 331-332], волосним, сільським, селищним, хутірським сходам, міським думам надавалось право в установленому законом порядку клопотати про заборону в місцевостях, на які поширюється їх влада, а також, на відстані 100 сажнів від кордонів даних місцевостей – продажу міцних напоїв.

Продаж напоїв заборонявся відповідно до клопотань вказаних установ, розпорядженням місцевого управляючого акцизними зборами за погодженням з відповідною адміністративною владою, починаючи з дня закінчення виданих в цих місцевостях дозволів на виробництво напоїв та торгівлі, але в будь-якому випадку, не пізніше трьох місяців з дня надходження відповідного клопотання. Дозвіл на право торгівлі спиртними напоями видавався приватним особам строком не більше одного року [1, с. 332]. В Нижньо-Кропивнянській волості Гайсинського повіту, рішеннями сільських сходів було закрито по всій волості казенні винні лавки і погреба, трактири, пивні заклади [23, с. 4].

На нашу думку, антиалкогольна компанія та «сухий закон» 1914 р. були по суті соціальним експериментом в імперії. З одного боку, це політичний хід, який дозволив побачити та зрозуміти механізм впливу влади на поведінку населення. З іншого, дійсно спробувати подолати страшну загрозу зі сторони «зеленого змія», особливо у сільських місцевостях. Залишився не менш важливий фактор проти політики уряду – звичай традиційного застілля, яких було дуже важко позбутися. Споживання алкогольних напоїв на початку ХХ ст. в імперії було суттєвим традиційним фактором повсякденного життя населення. Важко навіть було уявити, що

алкогольні заборони як каталізатор економічної кризи і розвитку революційної ситуації співставні з наслідками Першої світової війни.

Безконтрольна торгівля та виготовлення спиртних напоїв в містах та селах Подільського краю призводила до негативних наслідків у суспільстві. Процвітання таємних закладів не єдина причина до введення «сухого закону» у 1914 р. Влада втратила по суті вплив на впорядковану торгівлю алкоголем, в чому були зацікавлені і більшість чиновників. В результаті державний апарат залишався винним у алкоголізації суспільства. Російський уряд, приймаючи для себе та всього населення імперії доленосне рішення, керувався багатьма факторами: дохідність бюджету, таємна торгівля, висновки лікарів, наслідки для суспільства, ставлення до влади тощо.

Дії, що вчинялись жителями територіальних громад краю ще раз доводили необхідність радикальних дій з боку імперського уряду. Абсурдність вчинків, що здійснювались під впливом алкоголю, сприяли поширенню девіантної поведінки та впливали на свідомість населення. Вчинення хуліганських дій, згвалтувань, самогубств та вбивств – це далеко не весь перелік наслідків вживання «зеленого змія».

Часто траплялися випадки, що, споживаючи в нерозумних об'ємах спиртні напої, люди навіть не замислювались про наслідки, які можуть для них наступити. В с. Жилинці Проскурівського повіту Подільської губернії 29 січня 1914 р. на полі було знайдено труп невідомого чоловіка. Згодом селяни ідентифікували його, це був труп селянина Околоти 55 років з сусідньої територіальної громади. У результаті розслідування, з'ясовано, що 28 січня того ж року він пішов на ярмарок продавати корову, а вже ввечері, зустрівшись з односельчанами, зайшов у трактир і пропив всі гроші. Повертаючись додому у стані сильного алкогольного сп'яніння, ліг відпочити, заснув і замерз [25, с. 4]. Такі випадки були непоодинокі. Наприкінці січня 1914 р. в с. Бохоники Вінницького повіту Подільської губернії селянин Я. Гаврилук 25 років після вечірки повертався додому і замерз в болоті [26, с. 4].

Слід відзначити, що не всі клопотання сільських громад про закриття шинків були об'єктивними. «Сухий закон» насамперед був вигідним для підпільних торгівців (шинкарів), які бажали позбутися конкуренції та підбурювали різноманітними способами і методами односельчан писати клопотання про заборону торгівлі горілкою.

Можна з впевненістю констатувати той факт, що боротьба з алкоголізмом в територіальних громадах до запровадження «сухого закону» не набула визначеної форми. Будь-яка діяльність у цьому напрямку була зосереджена виключно на особистому переконанні, яке, на жаль, не завжди давало бажаний результат. Не в повній мірі досягали своєї мети і народні читання та бесіди, які демонстрували шкідливість горілки і наслідки алкоголізму. Селянство до

таких заходів відносилося доволі байдуже, хоча в певній мірі поділяли думки «діячів тверезості», але на шлях виправлення ставали лише одиниці. Таке відношення було цілком природне на той час. Особисте переконання, на якому було все це засновано, було недостатньо міцним фундаментом, на якому можна було б побудувати всю боротьбу з алкоголізмом. Воно не встановлювало конкретних відносин між побутом села та ідеєю тверезості. За споживання алкоголю селянство не несло жодних покарань, тому і вважало це питання особистим та залежним лише від своєї волі [3, с. 237].

На частині територіальних громад краю свідомі жителі ще до введення «сухого закону» позбавлялись від впливу на них «зеленого змія». У с. Кузьмин Ольгопільського повіту Подільської губернії відзначався відносний спокій у житті громади, який було встановлено після закриття таємних шинків [27, с. 4]. Причиною такого переродження стало усвідомлення самими селянами згубного впливу спиртного на їх поведінку та життя загалом. Так зване «прозріння» прийшло до селян після звернення одного з них до акцизного контролера, якому було повідомлено про зберігання горілки у місцевого єврея. Вказаного єврея було заарештовано на 6 місяців. Цей випадок позитивно вплинув на інших торгівців, які припинили свою діяльність.

На півдні Подільської губернії громади сіл неохоче приймали рішення про закриття шинків. Громада с. Новосілка Балтського повіту Подільської губернії, прийняла таке рішення лише після того як побачила поширення та «процвітання» дитячого алкоголізму [12, с. 4].

У питаннях зменшення торгівлі алкогольними напоями «сухий закон» мав здебільшого позитивний результат для громад краю, однак, був і «темний» його бік. До позитивних зрушень варто віднести зменшення хуліганства, нецензурних висловлювань, підвищення продуктивності праці, зростання рівня зайнятості населення, оздоровлення стосунків у сім'ях. Представники духовенства зазначали, що після заборони продажу горілки, більше населення стало ходити до храмів. Журналісти повідомляли про збільшення кількості реалізованих номерів газет та зменшення кількості бідних. Більшість жінок сприймали похід чоловіків на фронт як звільнення їх від чоловічого «ярма», а більшість з них взагалі висловлювались за те, щоб «...війна тривала якомога довше» [30, с. 65].

Як наслідок, «сухий закон» збільшив прірву між містом і селом. Промислові товари після підняття на них цін стали мало цікавити селян, які жили переважно на самозабезпеченні. Чи була альтернатива «сухому закону»? І чи був «сухий закон» дійсно «законом»? Влада намагалась віднайти підходящу культурну заміну алкоголю, однак, в умовах війни це було не просто.

Після жорстоких заходів влади у боротьбі з іноземним «зеленим змієм», на місцях набуло поширення споживання альтернативних джерел

спирту: самогону, одеколону та різного роду сурогатів (денатурат, лак, ханжа, політура). Варто відзначити, що самогонваріння не було особливо поширено через складність технологічного процесу, однак, «технічно спиритні» військові переселенці ходили по селам і варили самогон, а за додаткову плату навчали місцеве населення користуватись самогонними апаратами. Народний промисел самогонваріння свідчив про провал соціального експерименту із «сухим законом».

Не зважаючи на складний 1914 р. для населення Подільської губернії, воєнний стан, складне фінансово-економічне становище, зниження їх життєвого рівня, різного роду спекуляції, органи влади як виконавчої так і місцевого самоврядування намагалися чітко регулювати суспільні відносини населення у правовому полі. Життя населення краю у переддень та на початку Першої світової війни характеризувалось певною невідомістю, змінювалась поведінка та свідомість мешканців, переосмислювались власні цінності, однак, підтримка правового режиму у всіх галузях господарства створювала певний порядок та давала впевненість в недопущенні хаосу.

Список використаних джерел і літератури

1. Авербах О. И. Законодательные акты, вызванные войною 1914-1915 гг. / О. И. Авербах. – Петроград, 1916. – 700 с.
2. Байдак М. «Живий живе думає»: жіноче розуміння часу в роки Великої війни 1914-1918 рр. / М. Байдак // Матер. Всеукр. наук. конф. «Війни і збройні конфлікти у Східній Європі в ХХ – на початку ХХІ століть». – Житомир: Полісся, 2015. – С. 19-26.
3. Вітюк О. О. Вплив антиалкогольної кампанії на суспільну поведінку і свідомість населення Правобережної України в переддень та на початку Першої світової війни / О. О. Вітюк // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2016. – Вип. 9. – С. 232-243.
4. Вінниця: історичний нарис. – Вінниця: Книга-Вега, 2007. – 304 с.
5. Воспрещение манифестаций и уличных шествий // Киевская мысль. – 1914. – 27 июля. – С. 2.
6. Герасимов Т. Ю. Самогубства в містах Правобережної України напередодні та в роки Першої світової війни / Т. Ю. Герасимов // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2016. – Вип. 9. – С. 244-254.
7. Держархів Вінницької області, ф. Д-262, оп. 1, спр. 22, 393 арк.

8. Держархів Хмельницької області, ф. 409, оп. 1, спр. 192, 66 арк.
9. Жванко Л. М. Біженство Першої світової війни в Україні : Документи і матеріали (1914-1918) / Л. М. Жванко. – Харків, ХНАМГ, 2010. – 360 с.
10. Кліщинський П. В. Правобережна Україна в роки Першої світової війни: соціально-економічний та громадсько-політичний аспекти (1914 – лютий 1917 рр.): автореф. дис ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Павло Володимирович Кліщинський. – Кам'янець-Подільський: б. в., 2010. – 20 с.
11. Круглікова С. С. Вінниччина в роки великої війни / С. С. Круглікова // Народи світу і Велика війна 1914-1918 рр.: матер. Всеукр. наук. конф. – Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2015. – С. 269-275.
12. Кореспонденція. с. Новосілка // Подолія. – 1914. – 27 черв. (№ 76). – С. 4.
13. Лисий А. К. Повітове місто Поділля в буремні 1914-1917 роки / А. К. Лисий // Народи світу і Велика війна 1914-1918 рр.: матер. Всеукр. наук. конф. – Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2015. – С. 244-252.
14. Мордухай-Болтовский И. Д. Свод Законов Российской империи. Том XVI. Часть Первая. Судебные уставы / И. Д. Мордухай-Болтовский. – Спб: Русское книжное товарищество «Деятель», 1912. – 680 с.
15. Місцева хроніка // Подолія. – 1914. – 17 січ. (№ 8). – С. 4.
16. Місцева хроніка // Подолія. – 1914. – 26 січ. (№ 12). – С. 4.
17. Місцева хроніка // Подолія. – 1914. – 12 лют. (№ 19). – С. 4.
18. Місцева хроніка // Подолія. – 1914. – 09 лют. (№ 18). – С. 4.
19. Місцева хроніка // Подолія. – 1914. – 05 бер. (№ 28). – С. 3-4.
20. Місцева хроніка // Подолія. – 1914. – 07 бер. (№ 29). – С. 4.
21. Місцева хроніка // Подолія. – 1914. – 13 квіт. (№ 44). – С. 3.
22. Місцева хроніка // Подолія. – 1914. – 16 лип. (№ 84). – С. 4.
23. Місцева хроніка // Подолія. – 1914. – 14 верес. (№ 95). – С. 4.
24. Місцева хроніка // Подолія. – 1914. – 17 верес. (№ 96). – С. 4.
25. Місцева хроніка // Подолія. – 1914. – 28 лют. (№ 26). – С. 4.
26. Пажитнов К. А. Влияние войны на условие сбыта и на стоимость жизни / К. А. Пажитнов // Вестник кооперации. – 1914. – № 6-7. – С. 22-26.
27. По Подоліі // Подолія. – 1914. – 09 лют. (№ 18). – С. 4.
28. По Подоліі. с. Кузьмин // Подолія. – 1914. – 20 черв. (№ 73). – С. 4.
29. Реєнт О. П. Велика війна 1914-1918 рр. у сучасній українській історіографії / О. П. Реєнт, Б. М. Янишин // Український історичний журнал. – 2014. – № 3. – С. 4-21.
30. Щербинин П. П. Алкоголь в повседневной жизни российской провинции в период Первой мировой войны 1914-1918 годов / П. П. Щербинин // Вестник Челябинского государственного института. – № 2. – Т. 1. – 2003. – С. 62-72.

Тимофій Герасимов,
кандидат історичних наук,
докторант кафедри історії та культури України
Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського

«ГАРЯЧЕ ЛІТО» 1915-ГО: ЕПІЗОД З ПОВСЯКДЕННОГО ЖИТТЯ МІСТ ПОДІЛЬСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ

У статті розглянуто особливості повсякденного життя подільських міст улітку 1915 р. Висвітлено реакцію міського населення на поразку російських військ у травні 1915 р. Вказано на спричинені воєнною добою окремі соціальні явища, становище продовольчого ринку, наслідки дії «сухого закону».

Ключові слова: Перша світова війна, повсякденність, міста, Поділля, криза.

Останнім часом події Першої світової війни дедалі більше привертають увагу вітчизняних науковців. В українській історіографії перипетії воєнної доби 1914-1918 рр. розглядаються з багатьох ракурсів, з-поміж яких особливе місце посідає соціальний, зокрема й повсякденний. Руйнація звичної картини світу під впливом змін економічної кон'юнктури та військово-політичної ситуації зумовлювала трансформацію людської поведінки, спрямовану в бік пристосування до нових суворих реалій. Подібні ексцеси українці відчували після військової агресії Російської Федерації, розпочатої в 2014 р.

Літо 1915 р. для Подільської губернії, як і для Російської імперії загалом, стало переломним у соціально-економічному та суспільно-психологічному аспектах. Тогочасна гнітюча атмосфера, що склалася в містах регіону, підігрівалася його наближеністю до театру воєнних дій. Здійснена австро-угорськими та німецькими військами Горлицька операція в травні 1915 р. спричинила так званий «Великий відступ» царської армії та створила загрозу окупації окремих губерній Російської імперії, до числа яких належала і Подільська [10, с. 37].

Чутки про нібито наближення ворожих збройних підрозділів спричинили в містах неймовірну паніку. Її, своєю чергою, роздмухувала військова пропаганда, яка майже рік формувала вкрай негативний образ ворога, сіючи серед населення почуття ненависті та страху. Боязнь окупації спонукала багатьох городян негайно залишати міста в пошуку безпечного місця,